

УДК 347.91

МЕТА ПРОЦЕСУ СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

*В. Д. Андрійцьо,
кандидат юридичних наук,
голова Закарпатського
окружного адміністративного
суду*

Важливе значення для розуміння місця і ролі судового пізнання у процесі судового доказування має визначення цілей судового пізнання. Хоча розумова та процесуальна діяльність під час судового доказування поєднуються, їхні цілі можна розмежувати, так само як розумову і процесуальну діяльність у структурі судового доказування. Більшість науковців не розмежують мету розумової та процесуальної діяльності у процесі судового доказування, а виводять загальну мету судового доказування, виходячи із змісту розумової діяльності та не беручи до уваги процесуальної: мовляв, метою судового доказування є встановлення істини у справі. Парадоксально, але деякі вчені, які розмежують судово доказування та судово пізнання, вказуючи, що в змісті судового доказування немає пізнавальних елементів, визначають при цьому мету судового доказування як встановлення істинності або хибності. Зокрема, А. Ф. Клейнман писав, що мета судового доказування у логіці та у судовій діяльності збігається [1, 45]. Проте, на нашу думку, пізнати мету судового доказування можна, визначивши спочатку цілі вказаних видів діяльності, що структурно утворюють процес судового доказування.

Питаннями мети процесу судового доказування займалися такі учені, як С. І. Абрамов, О. В. Баулін, Л. А. Ванеєва, М. А. Гурвіч, С. В. Курильов, І. В. Решетнікова, М. К. Треушніков, М. А. Фокіна, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, М. Й. Штефан, В. Н. Щеглов та ін.

Метою цієї статті є визначення мети процесу судового доказування через аналіз мети розумової та процесуальної діяльності, які структурно входять до процесу судового доказування.

Мета розумової діяльності у структурі процесу судового доказування має виводитися із загальної мети пізнання, так само як виводилося судово пізнання із пізнання у філософському значенні. Оскільки пізнання спрямоване на отримання нових знань на основі відомих, то мета пізнання полягає в отриманні істинних знань, тобто таких знань, що показують об'єктивну картину дійсності. Істина – це відповідність наших знань дійсності (Арістотель). Хоча, як відзначають дослідники, проблема істини, будучи серцевиною теорії пізнання, розуміється неоднозначно, оскільки всі філософські напрями і школи в усі часи намагалися сформулювати своє розуміння природи і сутності істини [2, 266].

Виходячи із вищенаведеного розуміння мети пізнання, визначальним напрямом у доктрині цивільного процесу минувшини і сучасності було формулювання мети судового доказування як встановлення об'єктивної істини у цивільній справі.

У радянські часи цивільне процесуальне законодавство орієнтувало суд на з'ясування дійсних прав та взаємовідносин сторін цивільного процесу. Зокрема, ст. 5 ЦПК УСРР 1924 р. передбачала, що суд зобов'язаний всіляко намагатися вияснити дійсні права та взаємовідносини працюючих, тому, не обмежуючись поданими поясненнями та матеріалами, він повинен шляхом запропонованих сторонам питань, сприяти у виясненні істотних для вирішення справи обставин і підтвердження їх доказами, надаючи працюючим, що звертаються до суду активне сприяння до захисту їх прав та законних інтересів, щоби юридична неосвіченість, малограмотність та інші подібні обставини не могли бути використані їм на шкоду [3, 23]. Аналогічне положення містилося у ст. 7 ЦПК УСРР 1929 р. [4, 12].

С. І. Абрамов, розглядаючи принцип матеріальної істини як один з аспектів принципу змагальності, писав: «Непорушним принципом соціалістичного правосуддя і найближчою метою радянського цивільного процесу є матеріальна істина, закон зобов'язує суд всіляко прагну-

Автор визначає мету судового доказування через поєднання мети розумової діяльності та мети процесуальної діяльності, що становлять структурні елементи процесу судового доказування.

Ключові слова: судово доказування, розумова діяльність, процесуальна діяльність

ти до з'ясування дійсних прав і взаємовідносин сторін» [5, 48]. С. Курильов визначав матеріальну істину як вимогу, що пред'являється суду, про встановлення тих, що мають значення для справи фактів в тому вигляді, як вони були насправді, в межах, необхідних для здійснення завдань правосуддя [6, 39]. Мета цивільного і арбітражного судочинства – це встановлення істини, яке відбувається шляхом пізнання судом і іншими учасниками процесу фактів об'єктивної реальності, що складає філософську сутність цивільного і арбітражного процесу [7, 65].

Аргументи на підтвердження того, що суд має встановлювати об'єктивну істину, зводяться до такого [8, 128–129]:

- 1) встановлення істини – одне з головних завдань суду, що виражає його державне значення як органу, що справедливо регулює суспільні відносини. Справедливість полягає у «відкритті і чіткій картині мислення», відкритому ознайомленні з досягнутим результатом;
- 2) суд повинен по завершенні справи мати дані про дійсну, а не уявну, ілюзорну поведінку, зв'язки, супутні чинники, їх взаємовідносини. Сукупність цих явищ визначається як істина, а шляхом її досягнення є судове пізнання. Наслідком порушення об'єктивної істини є невідповідність судових висновків обставинам справи, що перетворює судові акти на необгрунтовані і тягне їх скасування. Дослідник зобов'язаний досягти суті речей, інакше його висновки, якими б наближеними вони не були, рано чи пізно приведуть до хибного результату. Судове знання, якщо воно неповне, не повинне служити підставою для висновків, що закінчують судові пізнання у конкретній справі;
- 3) одноманітність істини полягає в тому, що її основа – реальність. Істина як суще, дійсно, достовірно існує є тим, що є, і тим, що було. Оскільки істина встановлюється судом у рамках конкретного судового процесу, вона повинна називатися «судовою істиною». Якщо суддя перетворюється на спостерігача, байдожого до того, чи добросовісні сторони в процесі, шукають вони правду чи використовують судовий канал для її приховання, істина як мета і орієнтир судового процесу втрачається, а висновки, до яких приходять суд в рішенні, при усій їх відповідності підсумкам процесу, можуть бути проблематичними, такими, що розходяться з дійсними обставинами справи;
- 4) відсутність в ЦПК норми, що зобов'язує суд встановлювати істину в процесі, не є аргументом для спростування істини як мети доказування. Концепція ЦПК змінилася з точки зору дії принципу змагальності як механізму досягнення істини, але не відмови від цієї мети правосуддя. Навпаки, в нових процесуальних кодексах розширено набір видів доказів, введено регламент участі фахівця в процесі, збережено всі раніше існуючі гарантії перевірки законності і обгрунтованості судових актів.

Критикуючи вказаний підхід, що орієнтує судові доказування на встановлення об'єктивної

істини, багато науковців зазначають таке: а) загальна спрямованість доказової діяльності на пошук об'єктивної істини не повинна виключати в деяких випадках вірогідного встановлення обставин справи [9, 471]; б) істина сама по собі не є завданням цивільного судочинства, оскільки нею є правильний та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ; істина виступає елементом правозастосовчого процесу [8, 130]; в) зміна функціональної ролі суду в сучасному змагальному процесі не дає змоги суду збирати докази за власною ініціативою, тому слідчі засади в цивільному процесі, де захищається приватний, а не публічний інтерес, аж ніяк не можуть поєднуватися із правилом розподілу обов'язків доказування [10, 43–44; 11, 117]; г) самі правила доказового процесу, зокрема правило допустимості доказів у цивільну справу, не дають змоги суду встановити об'єктивну істину по цивільній справі, оскільки в іншому разі правило допустимості повинно втрачати своє значення та замінюватися правилом доцільності [12, 34]; д) націленість сторін не на встановлення істини, а на отримання конкретного очікуваного результату, зокрема позивач звертається до суду не для ствердження істини, а для досягнення певного блага [8, 132] (тому є можливість укласти мирову угоду та вирішити питання інакше, ніж це впливає із положення матеріального законодавства, що мало б застосуватися до правовідносин сторін).

Мало цього, до фактів, які свідчать про неможливість встановлення об'єктивної істини у цивільній справі, додаються окремі цивільні процесуальні правила, які прямо забороняють встановлювати істину у цивільній справі за певних умов. Зокрема, якщо було винесено заочне рішення у цивільній справі, то для його скасування відповідно потрібно доказати не тільки ті відповідні обставини справи, які свідчать про необгрунтованість заочного рішення, але і поважність причини неявки у судові засідання (ст. 229 ЦПК України). Якщо саме останній факт він не може доказати, при тому, що факти, які свідчать про необгрунтованість заочного рішення, він легко може довести за допомогою доказів, суд заяву про перегляд заочного рішення, не задовольняє. Звичайно, у заявника в такому разі є можливість домогтися перегляду рішення в апеляційному порядку, але очевидно, що сама процедура не орієнтована на встановлення істини у цивільній справі.

Крім того, варто звернути увагу на існування численних процесуальних або матеріальних фікцій, що використовуються у цивільному судочинстві, які не те що не дають можливість встановити об'єктивну істинність, а зобов'язують суд та учасників процесу вірити у завідомо неправильне твердження. Зокрема, вручення судової повістки дорослому члену сім'ї сторони вважається її врученням ніби самій стороні цивільного процесу (ст. 76 ЦПК України).

Негативне ставлення суспільства до жорсткої орієнтації суду по встановленні істини у цивільній справі влучно прокоментувала Є. Л. Борисова: «... Встановлення судом об'єктивної істини

не є самоціллю, у зв'язку з чим «приватна несправедливість не може бути небезпечна для держави». Але загальне занепокоєння, загальна недовіра, викликана втручанням суду в приватноправові інтереси скаргника, може, за образним висловом І. Бентама, «підняти бурю і все перевернути догори дном». Законодавець повинен звертати особливу увагу на цей страх і вселяти в народі глибоке почуття безпеки» [13, 44].

Саме тому інша група науковців, яка виходить не із пізнання в цілому, а саме із специфіки судового пізнання, зазначає, що загальною метою судового доказування має бути встановлення не об'єктивної, а формальної істини. Зокрема, І. М. Резніченко, зазначає, що оскільки суд усунутий від обов'язків збирати докази за власною ініціативою, а даний обов'язок покладений виключно на сторони і роль суду обмежується тільки створенням умов для всебічного і повного дослідження обставин справи, то суд у такій ситуації зможе встановити виключно формальну істину [14, 389–391]. Під формальною істиною розуміють знання суду про фактичні обставини справи, яке базується виключно на поданих доказах, незалежно від того, чи відповідає воно об'єктивній дійсності [8, 135].

Однак деякі вчені критикують підхід, який орієнтує суд на встановлення формальної істини. Зокрема, М. Д. Олегов вказує, що формальна істина – це не істина у філософському сенсі. Знання про обставини справи з філософської точки зору можуть бути істинними або хибними. Проте внаслідок того, що вони отримані в порядку, встановленому нормами цивільного (арбітражного) процесуального права, вони визнаються істинними. В цьому випадку ми маємо справу з «фікцією істини», а рішення, що виносяться при цьому, є формально істинним [15, 14–15].

О. В. Баулін відзначив, що формальна істина виступає умовним терміном та позначає дещо, що не має ніякого стосунку до істини або істинного знання про обставини справи. Істина може бути тільки істиною, а використання яких-небудь уточнюючих термінів на кшталт «формальна» чи «процесуальна» істина обмежує та позбавляє сенсу саме поняття «істина» [10, 50].

На нашу думку, варто підтримати у науці цивільного процесу підхід, який закріплює встановлення судом формальної істини, оскільки саме це впливає зі специфіки судового пізнання. Якщо філософське пізнання орієнтовано на те, щоб встановити об'єктивну істину, то судове пізнання вочевидь має встановлювати формальну істину. Формальність істини, яка встановлюється у суді, виражається у тому, що суд, працюючи за певними формальними цивільними процесуальними правилами, маючи у своєму розпорядженні відповідний процесуальний інструментарій, дійсно не має змоги встановити об'єктивну істину у цивільній справі.

Негативне ставлення до категорії «формальна істина» більше пов'язане із понятійними, ніж змістовими суперечками: мовляв, не можна об-

межувати істину новими термінами. Але якщо дотримуватися логіки роздумів, у такому разі також не можна було б говорити про існування судового пізнання, а потрібно було б говорити про наявність наукового чи буденного пізнання, відповідно до того, про якого суб'єкта пізнання у цивільному процесі іде мова.

Визнаючи обмежені можливості судового пізнання на відміну від наукового чи буденного пізнання, слід цю думку продовжити далі та говорити про обмежені можливості у встановленості істини в цивільній справі.

Навіть ті науковці, що заперечують таку мету доказування, як об'єктивна чи формальна істина, все ж таки підмічають: заперечуючи об'єктивну істину як мету доказування, ми не вважаємо, що це поняття має бути викреслене із процесуальної термінології. Не можна не визнати, що об'єктивна істина може і навіть повинна вважатися принципом цивільного судочинства на сучасному етапі його розвитку [10, 51].

Таким чином, на нашу думку, метою розумової діяльності, яка становить складовий елемент судового доказування, можна визнати встановлення формальної істини у цивільній справі. Виділення цієї мети обумовлене саме специфікою судового пізнання, що має обмежені можливості у досягненні істинних знань у цивільній справі.

Якщо метою розумової діяльності є досягнення формальної істини, то що тоді буде виступати метою процесуальної діяльності, що також виступає складовим елементом судового доказування?

Відповідь на це запитання слід шукати виходячи із системного аналізу процесуальних дій, які формують судові доказування. Тут слід одразу відзначити, що процесуальні дії суб'єктів доказування не є хаотичними, а завжди виступають цілеспрямованою діяльністю. Оскільки ця діяльність є цілеспрямованою, то зрозуміло, що вона має бути орієнтована на щось. Якщо виходити із етапів процесу судового доказування та логіки доказування, то очевидно, що вся процесуальна діяльність суб'єктів доказування спрямована на встановлення фактів, які включені до предмета доказування. З точки зору логіки доказування предмет доказування виступає системою тез, спростовувати чи підтверджувати які мають суб'єкти доказування (вони ж суб'єкти пізнання). Ось чому ми вважаємо, що метою процесуальної діяльності, яка виступає складовим елементом судового доказування, є встановлення обставин цивільної справи (юридичних фактів), що необхідні для правильного висновку про матеріальні права та обов'язки сторін.

Для ілюстрації цих положень варто розглянути позицію М. К. Фокіної, яка визначала мету судового доказування, виходячи із суб'єктного критерію. Зокрема, вона вказувала на наявність певних цільових установок кожного суб'єкта доказування [8, 125–126]. Особливості цілей доказування на окремих стадіях судочинства не виключають специфіки цілей доказової діяльності окремих учасників процесу. Щодо цілей дока-

зування окремих суб'єктів доказової діяльності, ми виходимо з того, що суб'єктами доказування є суд і інші учасники процесу, що мають різну цільову спрямованість в процесі і здійснюють, відповідно, не співпадаючі функції [8, 147].

У спеціальній літературі висловлювалася думка, що формулювання мети доказування передбачає необхідність абстрагування від індивідуальних завдань конкретного учасника процесу, оскільки складно виділити процесуальну мету, яку ставить перед собою кожний учасник судочинства. Проте виділення спільної мети доказування не виключає наявності цілей доказування окремих суб'єктів. Очевидна різноманітність цілей в доказуванні (наприклад, у суду, позивача або відповідача) визначає необхідність виділення цілей доказування окремих учасників процесу. Так, позивач має за мету захист своїх суб'єктивних прав і інтересів шляхом їх підтвердження в рішенні суду і примусу відповідача до здійснення юридично значимих дій. Відповідно, метою його доказової діяльності є підтвердження за допомогою доказів наявності юридичних фактів, на які він посилається в обґрунтування своїх вимог і заперечень. Звідси впливає така процесуальна функція позивача, як обґрунтування позовних вимог. Аналогічна мета у відповідача, але спрямована вона на підтвердження фактів заперечення проти позову. Процесуальні цілі суду визначаються

завданнями цивільного процесу. Мета участі суду в доказуванні повністю збігається із спільною метою доказування – правильне і своєчасне встановлення фактичних обставин, що мають значення для вирішення справи [8, 147–148].

Висновки. Таким чином, метою процесуальної діяльності, яка входить до судового доказування, є встановлення обставин цивільної справи. Вказана мета тісно переплітається із метою розумової діяльності – встановлення формальної істини, оскільки в рамках судового доказування мають бути встановлені обставини цивільної справи відповідно до того, як вони мали місце насправді, але із використанням виключно цивільних процесуальних засобів, які в одних випадках можуть дати достовірне знання, в інших – вірогідне, а в третій – хибне. Причому саме в останньому випадку (наприклад, при дії фікції) суб'єкт доказування повинен поводитися так, ніби він отримав достовірне знання, що відповідає об'єктивній реальності. Якщо підсумувати мету розумової та процесуальної діяльності, що становить нерозривний зміст судового доказування, то можна зробити висновок, що метою судового доказування є встановлення у передбаченій законом процесуальній формі логіко-процесуальними засобами пізнання фактів предмета доказування, що визначені судом та особами, які беруть участь у цивільній справі.

ВИКОРИСТАНІ ДжЕРЕЛА

1. Клейнман А. Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. Очерки по истории / А. Ф. Клейнман. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 119 с.
2. Філософія: навч. посіб. / [І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко, В. П. Розумний та ін.]; за ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
3. Гражданский Процессуальный Кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных Судов УССР и РСФСР и литература по Гр. Процесу по 1 ноября 1925 г. / [сост. Ф. Шостя]; ред. и пред. А. И. Строева. – [изд. 2-е доп. и перераб.]. – Х.: Юрид. изд. НКЮ УССР, 1925. – 367 с.
4. Цивільний процесуальний кодекс УСРР [в редакції 11 вересня 1929 року]. – Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. – 149 с.
5. Гражданский процесс: учеб. / [С. Н. Абрамов, В. П. Чапурский, З. И. Шкундин]; под. общ. ред. С. Н. Абрамова – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 483 с.
6. Курьлев С. Понятие материальной истины в советском правосудии / С. Курьлев // Социалистическая законность. – 1952. – № 5. – С. 31-42.
7. Власов А. А. Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе / А. А. Власов. – М.: Юрлитинформ, 2000. – 240 с.
8. Фокина М. А. Механизм доказывания по гражданским делам: дисс. ... докт. юрид. наук / М. А. Фокина. – М., 2011. – 612 с.
9. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы / Г. А. Жилин. – М.: Проспект, 2010. – 576 с.
10. Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел / О. В. Баулин. – М.: Городец, 2004. – 272 с.
11. Зайцев И. М. Проблемы истины в гражданском процессе // Становление правового порядка в Российской государстве: реальность и перспектива (соц.-правовые проблемы): сб. науч. ст. / под ред. В. И. Новоселова. – Саратов, 1995. – С. 116-118.
12. Золотых В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе / В. В. Золотых. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 288 с.
13. Борисова Е. Л. Правило о запрете поворота к худшему в гражданском процессе / Е. Л. Борисова // Российская юстиция. – 2007. – № 1. – С. 42-44.
14. Резниченко И. М. Принцип формальной истины – процессуальная реальность / И. М. Резниченко // Актуальные проблемы государства и права на рубеже веков: материалы конф., посвященной 40-летию Юридического факультета ДВГУ. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1998. – Ч. 1. – С. 389-391.
15. Олегов М. Д. Истина о гражданском процессе: дисс. ... канд. юрид. наук / М. Д. Олегов. – М., 1999. – 184 с.

Андриуїць В. Д. Цель процесса судебного доказывания в гражданском судопроизводстве

Автор определяет цель судебного доказывания через сочетание цели умственной деятельности и цели процессуальной деятельности, что представляют собой структурные элементы процесса судебного доказывания.

Ключевые слова: судебное доказывание, умственная деятельность, процессуальная деятельность

Andriyco Vasyly. The purpose of the process of judicial proof in civil proceedings

Author defines the purpose of judicial proof due to a combination of the purpose of mental activity and the purpose of procedural activity that make up the structural elements of the process of judicial proof.

Key words: judicial proof, mental activity, procedural activity